

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ СЛОВНИКА ДІТЕЙ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ

В ОБРАЗОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

МАКАРЕНКО С. І.

УДК 373.2.016.016:72/76

ОСОБИСТІСНА парадигма сучасної дошкільної освіти підкреслює актуальність становлення індивідуальності, неповторності, самості кожної дитини. Одним із основних засобів самовираження є мовлення: уміння заявити про себе, висловити свої думки, почуття, бажання, ставлення; оцінити ставлення до себе інших, відстояти власну гідність, виявити творчу активність [1, с. 39]. Причому, найповніше й найточніше репрезентує особистість мовця, його розумовий розвиток, рівень його претензій і можливостей, стан його загальної й мовної культури лексика.

З усіх етапів дошкільного дитинства найбільш чутливим до означеного вище науковці називають період п'ятого року життя дітей, коли на тлі природної емоційності відбувається „вибух” словника, розвивається уважність до точного вживання слів та словотворення; виявляється прагнення до самоствердження, визнання через мовлення (А. Богуш, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Люблінська, Л.Парамонова, Ж. Піаже).

гаджетів у житті сучасної дитини та підміною ними живого спілкування. До того ж лексична робота в закладах дошкільної освіти поки що більше спрямована на формування нормативних ознак словникового запасу, а не на розвиток його оригінальності, що мінімізує розвиток дитячої особистості – її самоцінності й значущості. Отже, очевидним є протиріччя між природним потенціалом розвитку словника дошкільників, з одного боку, та недостатньою розробленістю методичних аспектів цього питання – з іншого.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що до оцінювання рівнів розвитку дитячого мовлення науковці підходять з різних позицій. Передусім критерії оцінювання нормативних характеристик розвитку мовлення, стану словника вчені визначають у контексті розуміння й активного мовлення (слововимова – О. Максаков, О. Саприкіна, М. Фомічова; словник – Н. Горбунова, Л. Колунова, Г. Смага, Є. Струніна, Є. Тихеева, Ю. Руденко, В. Харченко; граматична правильність мовлення – А. Богуш, Л. Калмикова, К. Крутій, Н. Маковецька, А. Тамбовцева, С. Цейтлін).

За іншими підходами, науковці характеризують мовлення відповідно до кінцевої мети навчання дошкільників рідної мови – формування культури мовлення (як системи вимог щодо вживання мови в мовленнєвій діяльності) – уміння правильно говорити, добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування [4, с. 75; 7, с. 25]: граматичну правильність (К. Крутій), нормативність, адекватність, логічність (А. Богуш), різноманітність, багатство, естетичність (О. Амацьєва, Н. Водолага, О. Трифонова), образність (Н. Гавриш, Н. Горбунова, О. Савушкіна), чистоту, доречність.

При цьому правильність мовлення визначається як відповідність ustalеним у літературній мові законам, правилам, нормам. Естетичність мовлення – як привабливість мовлення, удале використання естетичних потенцій мови (тон, темп, милозвучність), наявність образних висловів, приказок, доречних фразеологічних зворотів, цитат; поєднання вербальних і невербальних (жести, міміка, рухи тощо) засобів спілкування. Образність мовлення – як використання засобів виразності: порівнянь, метафор, означень; оригінальність, індивідуальність вибору мовних засобів – відсутність мовних шаблонів, штампів, а також такі показники зовнішнього оформлення зв'язного висловлювання, як плавність і зупинки в розповіданні, місце й правомірність пауз, темп, емоційність та інтонаційна виразність мовлення (Л. Ворошніна, А. Шибицька). Точність вибору мовних засобів – як уміння мовця обирати такі слова й словосполучення, які найбільше відповідають змісту (А. Богуш).

Доречність мовлення поєднує в собі точність, логічність, виразність, чистоту, відповідність ситуації спілкування, організацію мовлення відповідно до мети висловлювання [6]. Експресивність мовлення (від експресія – з фр. *expression* (своєю чергою, з лат.) – „виразність”) О. Реформатський трактує як вираження за допомогою мови емоційного стану мовця, волі, бажання, спрямованих як заклик до слухача, М. Кочерган – як функцію самовираження, створення образу мовця, автора. Виразність мовлення тлумачиться як відповідність форми мовлення його змісту: інтонацією, темпом, силою голосу тощо (О. Амацьєва).

Урахування цих підходів вплинуло на визначення основних критеріїв оцінювання розвитку словника дітей п'ятого року життя в нашому дослідженні.

Зауважимо, що розвиток словника дітей ми розглядаємо в процесі образотворчої діяльності: з одного боку, відбувається стимулювання мовленнєвих висловлювань дітей, що супроводжують процес образотворення, збагачення словника новою лексикою та активізація нових слів; формування оцінних суджень щодо кінцевого продукту діяльності. З іншого – зображувальна робота окремої дитини є засобом її самовираження й поглиблення розуміння значень слів. Як бачимо, мовлення є важливим компонентом образотворчої діяльності, і їх дуже важко відокремити.

Саме тому теоретичне та технологічне дослідження проблеми розвитку лексики дошкільників (зокрема, дітей 5-го року життя) у процесі образотворчої діяльності ми вбачаємо гостро актуальним.

Метою статті є розкриття методики та результатів дослідження особливостей розвитку словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності на основі визначених критеріїв, показників та діагностичного інструментарію.

Структурний аналіз лексичного розвитку дітей 5-го року життя послугував підґрунтям для виділення таких критеріїв, співвідносних з особливостями розуміння й уживання слів та їх відображення засобами образотворчої діяльності, – змістового та експресивного. Показниками *змістового* критерію стали: багатство словника; розуміння й пояснення значення слів і словосполучень за змістом зображеного та розуміння спеціальних термінів образотворчої діяльності, їх відображення засобами образотворчої діяльності; точність і доречність використання слів; змістовність малюнків, про що свідчили схожість з оригіналом, адекватність зображення. Показниками *експресивного* критерію стали: інтерес до мовлення та слова в процесі образотворчої діяльності; образність словника в аспекті розуміння й використання дитиною образних засобів; емоційність мовлення й виразність малюнків як уміння відображати переживання, почуття, оцінки за допомогою зображувально-виражальних засобів.

За означеними критеріями та показниками, з метою дослідження особливостей розвитку словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності розроблено низку діагностичних завдань; які хоча й добирались за конкретними критеріями, проте досить умовно, оскільки кожне з них давало можливість проаналізувати лексич-

ний розвиток дітей за кількома критеріями водночас. Діагностичний інструментарій розроблено з використанням доробок А. Богуш, Н. Гавриш, О. Дронової, О. Доценко, К. Крутій – адаптованих і частково змінених відповідно до мети та завдань експериментального дослідження [2; 3; 5]. Надаємо перелік означених діагностичних завдань.

Критерій: змістовий.

Показник: багатство словника.

Завдання „Розповідь за власним малюнком” (коментар власної зображувальної роботи). Мета: з'ясувати рівень словникового багатства дітей у розповідях за власними малюнками.

Завдання „Опис іграшки”. Мета: з'ясувати рівень кількісного та якісного складу словника, його достатність для висловлення думок у процесі опису іграшки, а потім її зображення.

Завдання „Словесне малювання”. Мета: з'ясувати рівень словникового багатства дітей та вміння відображати його в малюнку.

Завдання „Скажи навпаки”. Мета: з'ясувати рівень умінь дітей добирати антоніми до заданих слів та відображати розуміння слів з протилежним значенням у малюнку.

Показник: розуміння й пояснення значення слів і словосполучень за змістом зображеного та розуміння спеціальних термінів образотворчої діяльності, їх відображення засобами образотворчої діяльності.

Завдання „Намалюй-ка”. Мета: з'ясувати рівень розуміння дітьми значення пропонуваніх слів і словосполучень шляхом їх зображення в малюнку та мовленнєвого пояснення.

Завдання „Майстерня художника”. Мета: з'ясувати рівень сформованості в дітей розуміння значення спеціальних термінів образотворчої діяльності та образотворчого мистецтва; умінь їх пояснити.

Показник: точність і доречність використання слів.

Спостереження за мовленнєвими діями дітей у ході діагностичних досліджень, занять та самостійної образотворчої діяльності. Мета: з'ясувати рівень точності й доречності використання дітьми слів.

Показник: змістовність малюнків.

Аналіз малюнків дітей, виконаних у ході діагностичних досліджень, занять та самостійної образотворчої діяльності. Мета: з'ясувати рівень змістовності дитячих малюнків.

Критерій: експресивний.

Показник: інтерес до мовлення та слова в процесі образотворчої діяльності, потреба в мовленнєвому супроводі процесу зображення.

Спостереження за мовленнєвими діями дітей у ході діагностичних досліджень, занять та самостійної образотворчої діяльності. Мета: з'ясувати рівень виявлення дітьми інтересу до мовлення та слова в процесі образотворчої діяльності.

Показник: образність словника в аспекті розуміння й використання дитиною образних засобів у власному мовленні.

Завдання „Розкажи про картинку”. Мета: з'ясувати рівень образності словника дітей в аспекті розуміння образності зображення на картинці та передавання її образним мовленням.

Завдання „Подорож картиною”. Мета: з'ясувати рівень сприймання та розуміння дітьми образних засобів у творах образотворчого мистецтва.

Завдання „Поясни відгадку”. Мета: з'ясувати рівень сформованості в дітей умінь сприймати, розуміти та пояснювати образні засоби загадки.

Показник: емоційність мовлення.

Спостереження за мовленнєвими діями дітей у ході діагностичних досліджень, занять та самостійної образотворчої діяльності. Мета: з'ясувати рівень емоційності мовлення дітей у процесі експерименту.

Показник: виразність малюнків.

Аналіз малюнків дітей, виконаних у ході діагностичних досліджень, занять та самостійної образотворчої діяльності. Мета: з'ясувати особливості використання в дитячих малюнках зображувальних засобів виразності (кольору, лінії, форми, розміру, композиції).

Вивчення особливостей розвитку словника дітей 5-го року життя в образотворчій діяльності проведено на базі закладів дошкільної освіти Сходу України. У ньому взяли участь 192 дитини віком 4 – 5 років та 20 вихователів. Узагальнюючи результати, визначено такі особливості розвитку словника дітей 5-го року життя в образотворчій діяльності.

Діти опановують назви груп предметів, явищ, якостей, властивостей, стосунків, які наочно представлені або доступні їхній діяльності. Це пояснюється наочно-дієвим і наочно-образним характером мислення дітей. Кількісне збільшення словникового запасу прямо залежить від умов життя та виховання дітей, індивідуальні розбіжності тут більш виражені, ніж у будь-якій іншій сфері психічного розвитку. Переважає запас номінативної лексики – слів-назв предметів постійного використання, об'єктів чи явищ, можливих дій.

Проте запас слів-назв їх частин, деталей, можливих дій з ними, якостей і властивостей предметів – бідний. Серед причин – недостатня увага педагогів, батьків до вербалізації цих понять і під час знайомства з ними, і під час організації інших видів діяльності дітей (зокрема мовленнєвої, художньої) з відповідних тем.

Діти 5-го року життя виявляють розуміння значення слів, проте відчують утруднення в поясненні їх значення.

Розкрито розуміння дітьми спеціальних термінів образотворчої діяльності (назв обладнання та матеріалів, техніки виконання, ознак зображуваних об'єктів – кольору, форми, величини й композиційного розташування зображення); оволодіння ж термінами образотворчого мистецтва та їх поясненням лише починається.

Сприйняття й розуміння образних засобів мовлення, а тим більше – уміння їх пояснити, у дітей тільки-но починає розвиватися. Виявлено буквальне сприйняття усталених образних слів і словосполучень. Відзначено наявний зв'язок між низьким рівнем словесної образності та невмінням втілити це в образотворчій діяльності.

Образність мовлення дітей за змістом малюнка чи картини залежить від образності зображеного: чим більш незвичайне, образне зображення, тим більше засобів образності використовується для його пояснення. Це підтверджує наочно-образний характер мислення дітей на початку 5-го року життя та роль яскравої наочності в активізації образного мовлення, забезпеченні мовленнєвого самовираження.

В образотворчій діяльності мовлення має здебільшого вказівний, констатувальний

характер. Діти вживають переважно такі засоби словесної образності, як означення кольору, розміру й форми; слова із зменшувально-пестливими суфіксами; епітети – в основному щодо моральних якостей; антоніми – найпростіші або заперечувальні, з часткою не-; порівняння та образні вирази – в основному казкові. Багатозначні слова використовуються зрідка, синоніми й порівняння майже відсутні.

У разі нездатності намалювати запропоноване дитина вдається до пояснення, коментаря, словесного доповнення зображеного. В окремих випадках процес образотворення супроводжує експресивне мовлення (вигуки, повтори) чи вказівні жести, пантоміміка. Виокремлено два типи взаємозалежностей: в одному випадку образ намагаються передати зображувальними засобами, при цьому мовлення в процесі малювання вторинне. В іншому – через недосконалість зображувальних умінь та навичок, боязкість чи нездатність зобразити по-своєму діти намагаються уточнити, доповнити образ засобами словесної образності.

Зображувальні роботи дітей відзначаються примітивністю та елементарністю передачі зливої, нерозчленованої загальної форми й такого ж використання кольору предмета, – не стимулюючи при цьому інтелектуальної активності малюків і бажання їх обговорювати. Тобто правильний образ предмета (явища, об'єкта) на цьому віковому етапі вже сформований, проте він ще не досить ясний, без чіткого виділення частин, діти не зовсім усвідомлюють форму кожної частини та її просторове відношення до інших і всієї фігури загалом. Проте відзначено сміливість, творчість, креативність окремих дітей при малюванні незна-

йомого предмета та здатність знаходити власний спосіб створення зображення: схематично, колористично, рідше – розміром і деталями.

Емоційність мовлення дітей щодо образотворення залежить від ступеня їхньої обізнаності з предметом висловлювання та від зацікавлення ним або його деталями. Уточнювальні й навідні запитання увиразнюють емоційність відповідей.

На 5-му році життя відзначено потребу більшості дітей у мовленнєвому спілкуванні за темою зображеного, бажання коментувати малюнок, пояснюючи окремі деталі. Водночас потреби вдосконалювати власне мовлення, прикрашати його не відзначено.

Відтак, розкриті в статті дослідження на основі визначених критеріїв, показників та діагностичного інструментарію дало можливість вивчити особливості розвитку словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності. Дослідження також продемонструвало, що реальні умови та методика організації образотворчої діяльності дітей недостатньо впливають на якісне оволодіння лексикую щодо її оригінальності, відбиття індивідуальних особливостей дитини. Підтвердження цієї думки знаходимо й у роботах науковців, які наголошують на необхідності спрямованості методики керівництва мовленнєвою діяльністю дошкільників у процесі образотворення на збагачення словника, розвиток його образності, точності, індивідуальності та активізацію мовлення загалом – на основі природної емоційності дітей (О. Дронова, Т. Казакова, Л. Компанцева, О. Савушкіна та ін.).

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо в розробці методики розвитку словника в процесі образотворчо-мовленнєвої діяльності дітей

– як різновиду художньо-мовленнєвої діяльності, у якій мовленнєві дії підпорядковуються меті та змісту образотворчої діяльності для її збагачення, спрямування, стимулювання та коментаря.

Література

1. **Аніщук А. М.** Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Аніщук Антоніна Миколаївна. – К., 2008. – 229 с.

2. **Дронова О.** Диагностика и формирование представлений о красоте в старшем дошкольном возрасте / О. Дронова, И. Левищева // Дошк. воспитание. – 1996. – № 6. – С. 97–101.

3. **Крутий К. Л.** Диагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / К. Л. Крутий. – Запоріжжя : ТОВ „ЛПС” ЛТД, 2005. – 208 с.

4. **Лінгводидактичний** словник-довідник з „Шкільного курсу мови (української, російської) з методикою навчання в початкових класах” / авт.-упоряд. Л. Я. Бірюк. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – 160 с.

5. **Психодиагностика** детей в дошкольных учреждениях (методики, тесты, опросники) / авт.-сост. Е. В. Доценко. – Волгоград : Учитель, 2008. – 297 с.

6. **Психологія** мовлення і психолінгвістика / Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. ; за заг. ред. Л. О. Калмикової. – К. : Переяслав-Хмельницький пед. ін-т, 2008. – 235 с.

7. **Формування** мовної особистості на різних вікових етапах : монографія / А. М. Богуш, О. С. Трифонова, О. І. Кисельова, Ж. Д. Горіна, М. П. Черкасов. – О. : ПНЦ АПН України, 2008. – 272 с.

References

1. Anishchuk, A. M. (2008). Pedagogichni umovy optymizatsii protsesu movlennievoho samovyrazhennia doshkilnykiv riznoi stati. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Dronova, O., Levishcheva, I. (1996). Diagnostika i formirovanie predstavlenii o krasote v starshem doshkolnom vozraste. *Doshkolnoe vospitanie*, 6, 97–101 [in Russian].

3. Krutii, K. L. (2005). Diahnostyka movlennievoho rozvytku ditei doshkilnogo viku. Zaporizhzhia: TOV „LIPS” LTD [in Ukrainian].

4. Biriuk, L. Ya. (Ed.) (2005). *Linhvodydaktychnyi slovnyk-dovidnyk z „Shkilnoho kursu movy (ukrainskoi, rosiiskoi) z metodykoiu navchannia v pochatkovykh klasakh”*. Hlukhiv: RVV HDPU [in Ukrainian].

5. Dotsenko, E. V. (Ed.) (2008). *Psikhodiagnostika detei v doshkolnykh uchrezhdeniakh (metodiki, testy, oprosniki)*. Volgograd: Uchitel [in Russian].

6. Kalmykova, L. O. (Ed.) (2008). *Psikhologhiia movlennia i psikholinhvistyka*. Kyiv: Pereiaslav-Khmelnyskyi ped. in-t [in Ukrainian].

7. Bohush, A. M., Tryfonova, O. S., Kyselova, O. I., Horina, Zh. D., Cherkasov, M. P. (2008). *Formuvannia movnoi osobystosti na riznykh vikovykh etapakh*. Odesa: PNTs APN Ukrainy [in Ukrainian].

* * *

Макаренко С. І. Дослідження особливостей розвитку словника дітей 5-го року життя в образотворчій діяльності

У статті актуалізовано проблему розвитку словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності як одного з основних засобів поглиблення розуміння значень слів і самовираження індивіду-

альності, неповторності кожної дитини. Розкрито методику дослідження особливостей розвитку словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності на основі визначених критеріїв та показників (*змістового*: багатство словника; розуміння й пояснення значення слів і словосполучень за змістом зображеного та розуміння спеціальних термінів образотворчої діяльності, їх відображення засобами образотворчої діяльності; точність і доречність використання слів; змістовність малюнків; *експресивного*: інтерес до мовлення та слова в процесі образотворчої діяльності; образність словника; емоційність мовлення й виразність малюнків як умінь відображати переживання, почуття, оцінки), діагностичного інструментарію.

На основі аналізу результатів діагностики схарактеризовано особливості розвитку словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності.

Ключові слова: розвиток словника, діти п'ятого року життя, образотворча діяльність, критерії – змістовий, експресивний.

Макаренко С. И. Исследование особенностей развития словаря детей 5-го года жизни в изобразительной деятельности

В статье актуализирована проблема развития словаря детей 5-го года жизни в процессе изобразительной деятельности как одного из основных способов углубления понимания значений слов и самовыражения индивидуальности, неповторимости каждого ребёнка.

Раскрыта методика исследования особенностей развития словаря детей 5-го года жизни в изобразительной деятельности на основе выделенных критериев и показателей (*содержательного*: богатство словаря; понимание и пояснение значения слов и словосочетаний по содержанию изобра-

женного и понимание специальных терминов изобразительной деятельности, их передача средствами изобразительной деятельности; точность и уместность использования слов; содержательность рисунков; *экспрессивного*: интерес к речи и слову в процессе изобразительной деятельности; образность словаря; эмоциональность речи и выразительность рисунков как умение изображать переживания, чувства, оценки), диагностического инструментария.

На основе анализа результатов диагностики охарактеризованы особенности развития словаря детей 5-го года жизни в изобразительной деятельности.

Ключевые слова: развитие словаря, дети пятого года жизни, изобразительная деятельность, критерии – содержательный, экспрессивный.

Makarenko S.I. The Study of the Peculiarities of the 5th Year Children's Vocabulary Development in the Art Activity

The article is devoted to the 5th year children's vocabulary development in the process of art activity as one of the main ways to deepen understanding of the meaning of words and self-expression of the identity, and the uniqueness of each child.

The technique for studying the features of the 5th year children's vocabulary development in the art activity is developed on the basis of the selected criteria and indicators (*substantial*: the richness of the vocabulary; understanding and explanation of the meaning of words and phrases in the content of the depicted and understanding of special terms of art activity, their transmission by means of art activity; accuracy and appropriateness of the use of words; the richness of the drawings; *expressive*: interest in speech and speech in the process of art activity; imagery of the vocabulary; emotionality of speech and expressiveness of

drawings as the ability to depict experiences, feelings, assessments), diagnostic tools.

Based on the analysis of the diagnostic results, the features of the 5th year children's vocabulary development in the art activity are characterized.

Keywords: vocabulary development, five-year-old children, art activity, substantial and expressive criteria

Стаття надійшла до редакції 05.11.2017 р.

Прийнято до друку 20.11.2017 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О.Л.